

УДК 343.2:343.4

Я.С. БЕЗПАЛА, Харківський національний університет внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОТЕРПІЛОГО ВІД ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЗАКОННІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ

Ключові слова: потерпілий, журналіст, засіб масової інформації, близькі родичі

У сучасній доктрині кримінального права проблема потерпілого від злочину є недостатньо розробленою. Пов'язано це, насамперед, з тим, що вона має комплексний, міжгалузевий характер. У чинному Кримінальному кодексі (далі – КК) України відсутнє легітимне поняття категорії «потерпілий від злочину». Натомість у кримінальному процесуальному законодавстві визначено, хто є потерпілим, а також його правовий статус. Вчення про потерпілого, про жертву злочину стало імпульсом появи такого розділу кримінології як віктимологія.

У чинному КК України термін «потерпілий» (у різних відмінках) згадується 85 разів. Окрім узагальненого поняття, значно частіше в кримінальному законі вживаються терміни, що позначають окремі види потерпілих від злочинів. Так, про неповнолітнього, у такому значенні, йдеться, зокрема, у п.6 ч.1 ст.67, ст.ст.137, 152 КК України; про громадянина України – у статтях 8 і 157 КК України; про державного чи громадського діяча – у статтях 112 і 346 КК України [1, с. 63]; про журналістів – у ст.171 КК України.

Проблемні питання щодо потерпілого у кримінальному праві неодноразово висвітлювалися у працях таких видатних вчених, як М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, М.І. Коржанський, П.І. Орлов, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, Є.В. Фесенко, Н.М. Ярмиш та ін. Однак, не зважаючи на наявність чималого

добробку досліджень цього інституту, зокрема, вихід декількох монографій як в Україні, так і Російській федерації (М.В. Сенаторов «Потерпілий від злочину в кримінальному праві», 2006 р.; С.В. Анощенкова «Уголовно-правовое учение о потерпевшем», 2006 р.; «Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження)», колектив авторів, 2008 р., тощо), поза увагою наукового аналізу залишилися проблеми визначення потерпілого від перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Крім того, до цього часу науковці не дійшли одностайної думки щодо визнання чи не визнання юридичної особи потерпілим від злочину, що є актуальним і в контексті дослідження положень, передбачених у ст.171 КК України, оскільки журналіст – це, насамперед, працівник засобу масової інформації (далі – ЗМІ).

Недостатня розробленість у науці кримінального права вчення про потерпілого як в цілому, так і окремих його складових, у сукупності з недоліками законодавчої техніки побудови окремих положень закону про кримінальну відповідальність спонукало нас до більш глибокого аналізу категорії «журналіст» як потерпілого від суспільно небезпечних діянь, передбачених ст.171 КК України. Також досить актуальним є питання про визнання близьких осіб журналіста потерпілими від досліджуваного злочину. Крім того, відкритою залишається проблема визнання юридичної особи (ЗМІ) потерпілою від перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, що є метою нашої статті.

Останні реформи у вітчизняних галузях права кримінального блоку не дають підстав беззаперечно підтримувати тезу про те, що потерпілими вважаються тільки окремі індивіди (учасники суспільних відносин), а юридичні особи не можуть виступати потерпілими [2, с.92]. Ця точка зору підтримувалася науковцями протягом тривалого часу. Однак останніми роками в юридичній літературі почали висловлюватися думки, що суб'єктивний зміст категорії «потерпілий від злочину» не

обмежується лише ознаками фізичної особи. Так, А.М. Яценко визнає потерпілим (у контексті ст.46 КК України) фізичну особу, її представника, законного представника неповнолітнього або недієздатного, близьких родичів загиблого, а так само юридичну особу, яким завдана чи створена загроза заподіяння майнової, фізичної або моральної шкоди [3, с.8]. На думку Є.В. Фесенка, потерпілим від злочину може бути окрема людина, дві або більше особи, громадські об'єднання, населення адміністративно-територіальних одиниць, державні органи, держава і суспільство в цілому [4, с.76]. М.В. Сенаторов стверджує, що потерпілий від злочину – це соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або суспільство в цілому), благу, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої [5, с.7]. Вказані позиції отримали своє законодавче підґрунтя внаслідок набуття чинності 20 листопада 2012 року новим Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України. Зокрема, відповідно до ч.1 ст.55 КПК України від 13.04.2012 р. потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [6].

Таким чином, на порядок денний постає достовірність твердження деяких науковців про те, що потерпілими від злочину, передбаченого ст.171 КК України є тільки професійні журналісти [7, с.133; 8, с.110]. При цьому у кримінальному законі не встановлено конкретних ознак журналіста, якому перешкоджають у здійсненні законної професійної діяльності.

Натомість чинне законодавство містить декілька визначень категорії «журналіст». Зокрема, у ст.1 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23.09.1997 р. № 540/97-ВР зазначено, що журналіст – це

творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює та займається підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконує редакційно-посадові службові обов'язки в засобі масової інформації (в штаті або на позаштатних засадах) відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначаються в державному класифікаторі професій України [9]. Відповідно до ст.25 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16.11.1992 р. № 2782-ХІІ журналістом є творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює і займається підготовкою інформації для друкованого засобу масової інформації та діє на підставі трудових чи інших договірних відносин з його редакцією або займається такою діяльністю за її уповноваженням [10]. Згідно ст.1 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.1993 р. № 3759-ХІІ в редакції Закону від 12.01.2006 № 3317-ІV телерадіожурналіст – це штатний або позаштатний творчий працівник телерадіоорганізації, який професійно збирає, одержує, створює і готує інформацію для розповсюдження [11].

Таким чином у ст.171 КК мова йде про журналістів як друкованих ЗМІ (газет, журналів, бюлетенів, разових видань з визначеним тиражем тощо), так і журналістів аудіовізуальних ЗМІ (радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис тощо). Такий поділ ЗМІ, крім іншого, встановлено й у ч.2 ст.22 Закону України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ в редакції Закону від 13.01.2011 р. № 2938-VI [12].

Крім того, вказана норма не містить положень про те, що даний злочин може вчинюватися відносно журналістів лише ЗМІ. Аналіз чинного законодавства дає підстави стверджувати, що положення ст.171 КК України здійснюють правове забезпечення охорони й журналістів інформаційних агентств. Адже відповідно до ст.21 Закону України «Про інформаційні агентства» від 28.02.1995 р. № 74/95-ВР журналіст інформаційного агентства – це творчий працівник, який збирає,

одержує, створює та готує інформацію для інформаційного агентства і діє від його імені на підставі трудових чи інших договірних відносин з ним або за його уповноваженням [13].

На нашу думку, більш універсальним та таким, що містить істотні ознаки терміна «журналіст», є визначення, передбачене в ст.1 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23.09.1997 р. № 540/97-ВР. Тим паче, що абсолютна більшість науковців у своїх роботах наводять визначення категорії «журналіст», спираючись саме на згадане вище поняття [14, с.86; 15, с.509; 16, с.455].

Цікавою є позиція О.В. Красильникової, яка стверджує, що потерпілим від досліджуваного злочину може бути як сам журналіст, так і близькі йому особи [17, с.64]. При цьому вітчизняні науковці одностайно вважають, що потерпілими близькі журналісту особи можуть бути тільки у випадку переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків, за критику, здійснюване службовою особою або групою осіб за попередньою змовою (ч.2 ст.171 КК) [18, с.174; 16, с.457; 8, с.144].

Звичайно законодавче формулювання «перешкоджання законній професійній діяльності журналістів» дозволяє розглядати тільки журналіста у якості потерпілого. Однак вплив на представника ЗМІ може здійснюватися не безпосередньо, а опосередковано шляхом заподіяння шкоди його близьким. Для підтвердження вказаної думки О.В. Красильникова наводить приклад слідчо-судової практики Російської Федерації. Так, в січні 2006 р. група чоловіків здійснила напад на 19-річного Р.Ш., коли він виходив з автостоянки. Нападники вдарили його по голові, одягли на обличчя в'язану шапку, руки перемотали скотчем. Після цього молодого хлопця заштовхали в автомобіль та відвезли у селище поблизу Казані. Три доби його тримали у приватному домоволодінні прив'язаним до батареї. Сім'ї протягом цього часу не надходило ніяких вимог. Батько викраденого – Х.Ш. – очолював редакцію газети «Вечірня Казань» протягом 15

років. Видання своїми критичними матеріалами про стан справ в республіці Татарстан нерідко викликало роздратування у представників усіх рівнів влади [17, с.64].

Враховуючи викладене, слід погодитися з означеною думкою, адже переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків, за критику може мати різноманітні форми посягання на законні права, свободи та інтереси близьких журналіста, зокрема психологічний тиск на них, обмеження (різного роду погрози, залякування, цькування, наприклад, погроза вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень, знищенням чи пошкодженням майна), фізичний чи психічний примус до вчинення певних дій (наприклад, умовити журналіста спростувати оприлюднену інформацію), поширення неправдивих відомостей чи відомостей, що ганьблять честь і гідність рідних журналіста, компрометують їх тощо [15, с.511].

При цьому під близькими особами журналіста слід розуміти чоловіка, дружину, батька, матір, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерку, рідного брата, рідну сестру, діда, бабу, прадіда, прабабу, внука, внучку, правнука, правнучку, усиновлювача чи усиновленого, опікуна чи піклувальника, особу, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі осіб, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі (п.1 ч.1 ст.3 нового КПК України).

На наш погляд, питання визнання близьких родичів журналіста потерпілими від суспільно небезпечних діянь, передбачених ст.171 КК України слід урегулювати у порядку *de lege ferenda*. Тобто за для уникнення неоднозначного тлумачення положень даної норми, на нашу думку, диспозицію ч.2 ст.171 КК України після слів «переслідування журналіста» слід доповнити словосполученням «чи його близького родича».

Проблема визнання юридичних осіб потерпілими від злочинів як ми вже зазначали вище вирішується неоднозначно. Так, ще за

радянської доби П.С. Дагель, виділяючи ознаки, що характеризують потерпілого у кримінальному праві, стверджував, що потерпілий – це фізична або юридична особа [19, с.18]. Сучасні науковці, зокрема Н.О. Лопашенко, також наголошують, що злочинна шкода може заподіюватися не тільки фізичній, а й юридичній особі, державі чи суспільству [20, с.131]. Щодо потерпілого від досліджуваного суспільно небезпечного посягання, то в науковій юридичній літературі висловлювалась думка, що злочин, передбачений ч.1 ст.171 КК України, може вчинюватися не тільки безпосередньо щодо журналістів, а й стосовно засобів масової інформації, наприклад, незаконне позбавлення телеорганізації права користування певними частотами, призначеними для мовлення; незаконне анулювання свідоцтва про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації тощо [8, с.111]. Протилежної думки притримується О.І. Зінченко, яка вважає, що юридична особа (засіб масової інформації) не може бути потерпілою від даного злочину, оскільки він спрямований проти трудових прав представників певної професії, і законодавець в ч.1 і в ч.2 ст.171 КК прямо вказує, що потерпілим від злочину може бути тільки журналіст. Крім того, як аргументує науковець, при перешкоджанні діяльності юридичної особи з боку окремих посадових осіб (чи органів) виникають інші правові відносини: адміністративні, господарські, цивільно-правові, які не регулюються кримінальним правом. Такі правопорушення розглядаються відповідними органами вищого рівня або судом [7, с.133].

Однак ми не можемо погодитися з наведеними доводами з наступних причин. По-перше, законодавець указуючи на потерпілого в диспозиції ст.171 КК певним чином визначив їх кількість – «журналістів», – що свідчить про їх множину, тобто більше одного. Відтак, коли вчинюється перешкоджання законній професійній діяльності декількох (як мінімум двох) журналістів, то шкода заподіюється і засобу масової інформації (юридичній особі),

оскільки останній втрачає можливість своєчасно і правдиво висвітлити ту чи іншу подію, що суттєво впливає на цікавість аудиторії, що в кінцевому результаті позначається на рейтингу. Безумовно, даний злочин спрямований проти трудових прав представників певної професії, однак немає принципової різниці між спричиненням шкоди (що має місце при визнанні потерпілими юридичних осіб) та порушенням прав потерпілого (що має місце при визнанні потерпілими фізичних осіб). Як стверджує С.В. Анощенкова, заподіяння шкоди може виражатися в порушенні прав. Шкода – це «матеріалізований» вираз порушення прав, свобод і законних інтересів потерпілих, результат посягання на них, причому не завжди зримий. Посягання на права і свободи суб'єкта (правове благо – ознака об'єкта злочину) винний здійснює шляхом заподіяння шкоди (злочинний наслідок – ознака об'єктивної сторони злочину) [21, с.107].

Підсумовуючи вище викладене зазначимо, що при вирішенні питання визнання тієї чи іншої особи журналістом, нашу думку, слід виходити з сукупності прав та обов'язків, які вказана особа – журналіст – уповноважена здійснювати, зокрема, вчинювана діяльність зі створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації повинна бути законною(!).

Запропонований нами шлях уникнення неоднозначного тлумачення положень, передбачених ч.2 ст.171 КК України, шляхом внесення змін до диспозиції (а саме після слів «переслідування журналіста» доповнити словосполученням «чи його близького родича») пропонується на рівні постановки проблеми, що має спонукати наукову громадськість до змістовної дискусії.

ЛІТЕРАТУРА

- Музыка А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музыка, Є. В. Лашук. – К. : Вид-ць ПАЛІВОДА А. В., 2011. – 192 с.

2. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін. ; за ред. М. І. Мельника та В. А. Клименка. – К. : Атіка, 2008. – 376 с.
3. Яценко А. М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. М. Яценко. – К., 2006. – 20 с.
4. Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину / Є. В. Фесенко // Право України. – 1999. – № 6. – С. 75–78.
5. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально – виконавче право» / М. В. Сенаторов. – Х., 2005. – 20 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13.04.2012 р., № 4651–VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.
7. Зінченко О. І. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (Аналіз законодавства і судової практики) : монографія / О. І. Зінченко. – Х. : Вид-ць СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. – 320 с.
8. Готін О. М. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина : навч. посіб. / О. М. Готін. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. – 192 с.
9. Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» : від 23.09.1997 р., № 540/97-ВР // ВВР України. – 1998. – № 50. – Ст. 302.
10. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» : від 16.11.1992 р., № 2782–XII // ВВР України. – 1993. – № 1. – Ст. 1.
11. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» : від 21.12.1993 р., № 3759–XII // ВВР України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.
12. Закон України «Про інформацію» : від 02.10.1992 р., № 2657–XII // ВВР України. – 2011. – № 32. – Ст. 313.
13. Закон України «Про інформаційні агентства» : від 28.02.1995 р., № 74/95–ВР // ВВР України. – 1995. – № 13. – Ст. 83.
14. Вереша Р. В. Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (коментар до ст.171 КК України) / Р. В. Вереша // Вісник Акад. адвокатури України. – 2009. – № 2. – С. 86–89.
15. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. / П. П. Андрушко, Т. М. Арсенюк, О. Ф. Бантишев та ін. ; за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-є вид., перероб. та доп. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2009. – Т. 1 – 964 с.
16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Гришук та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та доповн. – К. : Юрид. думка, 2010 – 1288 с.
17. Красильникова Е. В. Воспрепятствование законной профессиональной деятельности журналистов / Е. В. Красильникова. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 176 с.
18. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – 1040 с.
19. Потерпевший от преступления : сб. ст. / под ред. П. С. Дагеля. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1974. – 216 с.
20. Лопашенко Н. А. Несоввершеннолетний как потерпевший и субъект в преступных посягательствах / Н. А. Лопашенко // Правовая политика и правовая жизнь. – 2001. – № 1. – С. 133–138.
21. Анощенкова С. В. Уголовно-правовое учение о потерпевшем / С. В. Анощенкова ;

отв. ред. Н. А. Лопашенко Н.А. – М. : Волтерс | Клувер, 2006. – 248 с.

Безпала Я. С. Кримінально-правові проблеми визначення потерпілого від перешкодження законній професійній діяльності журналістів / Я. С. Безпала // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 22–27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_5.pdf

Аналізуються окремі проблеми кримінально-правової охорони законної професійної діяльності журналістів. Встановлено, що потерпілим від злочину може бути журналіст як фізична особа і засіб масової інформації як юридична особа. Запропоновано розширити коло законодавчо визначених потерпілих від злочину шляхом указівки в диспозиції статті на близьких родичів журналіста.

Безпала Я.С. Уголовно-правовые проблемы определения пострадавшего от препятствования законной профессиональной деятельности журналистов

Анализируются отдельные проблемы уголовно-правовой охраны законной профессиональной деятельности журналистов. Установлено, что потерпевшим от преступления может быть журналист как физическое лицо и средство массовой информации как юридическое лицо. Предложено расширить круг законодательно определенных потерпевших от преступления путем указания в диспозиции статьи на близких родственников журналиста.

Bezpalа Y.S. Criminal-Law Suffered from the Problem of Determining Obstructing the Lawful Professional Activities of Journalists

With some problems of criminal law protection of legal journalistic activities are deals. Found that victims of crime can be a journalist as an individual and the mass media as a legal entity. It is proposed to expand the circle of certain legislation victims of crimes by pointing to the disposition of articles on the close relatives of the journalist.

Форум права